

AZ ALFÖLD MEZŐGAZDASÁGA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

(The Agriculture of the Great Hungarian Plain between the World Wars)

TÍMÁR LAJOS

Nem csupán elvont történeti okokból, hanem a magyar mezőgazdaság 1945 utáni fejlődésének megértéséhez is nélkülözhetetlen a két világháború közötti korszak mezőgazdaságának elemzése. Hiszen e két évtizedben alakultak ki azok a keretek, a mezőgazdaság lényegi sajátosságai, amelyek részben napjainkban is megszabják agrárfejlődésünk alapjait.

A mezőgazdaság fejlődésének társadalmi-mezőgazdasági feltételei

A magyar mezőgazdaság két világháború közötti fejlődésének lehetőségeit alapvetően behatárolta a lassú ipari fejlődés. Amíg az 1900 és 1910 közötti népesség-szaporulat 49%-át szívtá föl az ipar, 1900 és 1930 között már csak 33%-át. (Szentmiklóssy L. 1936) Ebből következően a társadalmi mobilitásra az jellemző, hogy a mobilitásnak nem fő iránya a mezőgazdaságból az iparba való közvetlen átjutás. A mezőgazdaságból kilépők közül is viszonylag kevesen mentek az iparba (9%). Ugyanilyen arányú volt az egyéb fizikai és félfizikai foglalkozásokba való átáramlás: különösen jellemző a (falusi) kisiparosság és elég nagy a közlekedési munkásság (vasutasok), valamint az altiszti és hasonló foglalkozásokba való áramlás (Andorka R. 1970).

A mezőgazdaság fejlődésének elemzésekor fontos a demográfiai jelenségek vizsgálata, hiszen a demográfiai jelenségek intenzitásbeli változásai befolyásolják a gazdasági jelenségek alakulását (Varga I. 1960). Nem csupán a népesség számának alakulása, hanem a népesség foglalkozásbeli megoszlása, a termelési, elosztási és fogyasztási tevékenységek térformája, térbeli elrendeződése, azaz a települési viszonyok vizsgálata is fontos. A mezőgazdaság növekedésének alapvető tényezője a nem mezőgazdasági foglalkozásúak számának növekedése, a városi fogyasztópiacok bővülése.

Az Alföld mezőgazdaságának fejlődési lehetőségeit a Dunántúlnál kedvezőtlenebb ipar- és városfejlődés élesen behatárolta. Az alföldi városokra stagnáló népességalakulás, az ipari foglalkozásúak alacsony aránya volt jellemző. Így ezek a városok az Alföld mezőgazdasága számára korántsem jelentettek olyan fogyasztópiacot, nem voltak a mun-

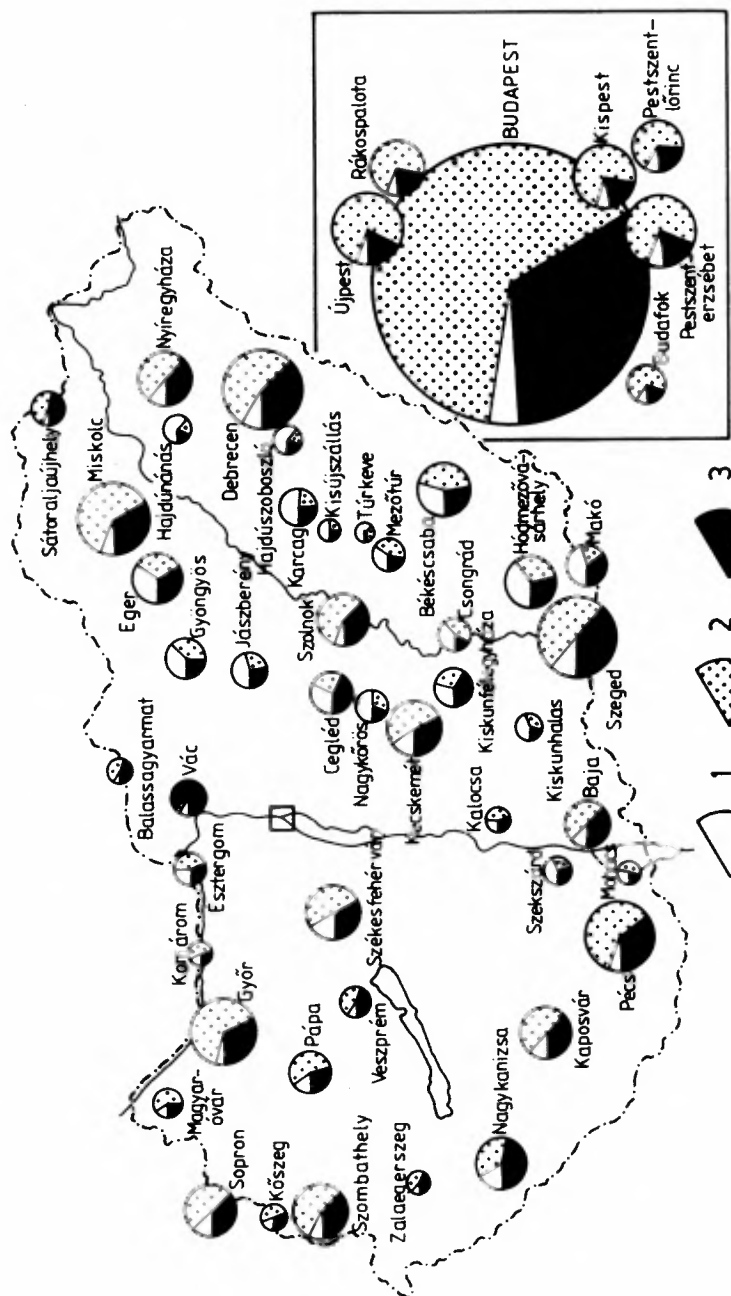
kamegosztás olyan gyűjtőpontjai, mint a Dunántúl (vagy Észak-Magyarország) iparvárosai. A Dunántúl és Észak-Magyarország ipari jellegű városainak a mezőgazdasági árutermelésre gyakorolt ösztönző hatását fokozta, hogy 1920-40 között tényleges népességyarapodásuk (12%) jóval túlhaladta az alföldi városokét (4%). Az alföldi városok lényegében a gazdasági fejlődés minden lehetőségét nélkülözték, és mint stagnáló mezőgazdasági fogyasztópiacok a mezőgazdaság fejlődésének sem adhattak lendületet. A fenti megállapítás alól csupán a Duna–Tisza köze gyümölcs- és szőlőkultúrájának központjai jelentettek kivételt. E városok népességszáma lendületesebben fejlődött, mint a tiszántúli agrárvárosoké. Míg az ország egészén az agrárterületekről való elvándorlás volt e korszak jellemzője, a Duna–Tisza köze intenzív kultúrával rendelkező agrárvárosai voltak az egyedüli olyan települések, ahol a népességnövekedés odavándorlásból is adódott (1. ábra). Kiskunhalasnak 1930–41 között 17,1%-kal nőtt a népessége, Bajának 15,5%-kal, Kecskemétnek 9,9%-kal. Ez a népességnövekedés azonban azt jelentette, hogy jórészt az agrárvárosok külterületére vándorolt a népesség, a tanyai népességszám növekedett. A Duna–Tisza köze gyümölcs- és szőlőkultúrájának legjelentősebb központja Kecskemét volt, ahol 1930–41 között 9,9%-kal nőtt a lakosság száma. Ez idő tájt a város külterülete 151 000 kat. h.-at tett ki. 1933-ban a 87 000 főnyi lakosságból 56,1% élt tanyán, s a városban lakóknak is 1/3-a földműves volt. Szeged 137 000 főnyi lakosság számából 7/10 rész élt tanyákon, a városban lakók 1/10-e szintén földműves volt (Bernát T. – Enyedi Gy. 1961; Szabó I. 1936).

A Tiszántúlon a 30-as években a városfejlődés határozott visszaesésbe csapott át. Különösen szembeutó a kisebb agrárvárosok és a 10 000-nél népesebb községek lakosságszámának stagnálása és visszaesése. 1930–41 között Hódmezővásárhely népessége 2,3%-kal, Mezőtúré 1,9%-kal, Gyuláé és Makóé csak 0,3%-kal nőtt, Kisújszállásé 0,5%-kal, Endrődé pedig 7,9%-kal csökkent. Az alföldi városokat már a 30-as években igen részletesen elemezte a szakirodalom és sajátosságuk jellemzéseként mezőváros néven emlegette őket. Erdei Ferenc hangsúlyozta, hogy ez a várostípus nagymértékben különbözik a nyugat-európai várostípusoktól. Az alföldi mezővárosok – noha természetesen itt is megtaláljuk a városi alapfunkciókat – mégis lényegesen különböztek a nyugat-európai városfejlődés felé átmenetet alkotó dunántúli városoktól. Egyrészt a mezőgazdasági foglalkozásuk nagy aránya, másrészt hatalmas külterületük alapján.

A városok közigazgatási, illetve tényleges városterületére jutó népességszáma között jellegzetes különbségeket figyelhetünk meg. Az alföldi városok egy részénél a tényleges városi népesség száma lényegesen kisebb, mint a közigazgatási városterületé. A nagyobb városok közül Kecskemétnek mintegy 50, Hódmezővásárhelynek pedig közel 40%-kal kisebb a tényleges népességszáma, ha a külterületet leszámítjuk. Ugyanakkor pl. Békéscsaba és Szolnok lakosságszáma egyaránt csak 12%-kal csökken. Kecskemét népessége a tényleges városterületen nem nagyobb mint Székesfehérvaré, s a foglalkozási fűcsoportok szerinti megoszlása is teljesen hasonló a dunántúli városéhoz.

1. ÁBRA

A népesség foglalkozási csoportok szerinti megoszlása 1930-ban
(a „földrajzi” város területén belül)
(Division of the population occupation groups in 1930)

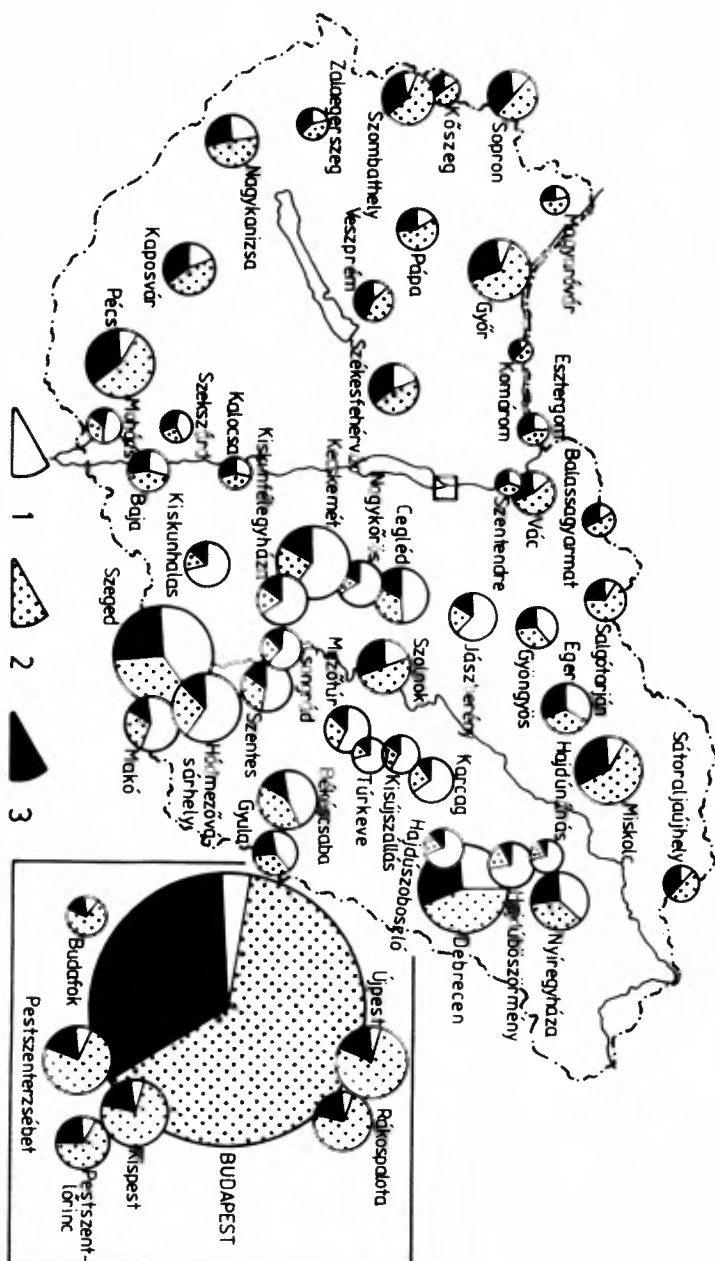

Jelmagyarázat: 1 – mezőgazdaság; 2 – ipar-forgalom; 3 – egyéb.

Forrás: Timár Lajos (1993) Vidéki városiakok. Magvető, Budapest, 36. o.

2. ÁBRA

*A népesség foglalkozási főcsoportok szerinti megoszlása 1930-ban
(közigazgatási város területén belül)
(Division of the population by main occupation categories)*

Jelmagyarázat: 1 – mezőgazdaság; 2 – ipar-forgalom; 3 – egyéb.

Forrás: Tímár Lajos (1993) Vidéki városiakók. Magvető, Budapest, 37. o.

A foglalkozási főcsoportok szerinti összehasonlítás világosan jelzi, hogy a Duna vonala egyáltalán nem jelentett olyan éles határvonalat a két nagytáj településhálózatában, mint ahogy ezt a – csak a közigazgatási terület adatait alapul vevő – vizsgálatok állítják. A településhálózat alsóbb szintjein a dunántúli városok között is találunk – legalábbis a mezőgazdaságban foglalkoztatottak magas aránya alapján – az alföldiekhez hasonló településeket. Így például Tapolcán, Mohácson, Csurgón, Siklóson, Zircen és Nagyatádon 30% körüli volt a mezőgazdasági népesség aránya. Sőt Kapuvár 54%-os mezőgazdasági népesség arányával kimondottan az alföldi mezővárosokra emlékeztet. Ugyanakkor a „törpevárosok” csoportjában is megtalálható a valóban „nyugatias” típus, Szentgottárd. Itt csak 7% volt a mezőgazdaságban dolgozók aránya.

Vagyis a városok népességszámát és foglalkozási főcsoportok szerinti megoszlását 1930-ban a külterülettel együtt ábrázoló térkép nem a városhálózat tényleges jellemzőit tükrözi, hanem inkább a történeti-statisztikai adatok kritikai elemzését mellőző geográfusok megkövesedett koncepcióját (2. ábra). Úgy véljük a tényleges városi terület adatai alapján készült térkép az, amelyből kiindulva el lehet majd végezni az egész településhálózat árnyaltabb ábrázolását (Tímár L. 1993).

Az alföldi városfejlődés lényeges sajátossága volt az ipari foglalkozásúak rendkívül alacsony száma és aránya. 1930-ban az egész Alföldön csupán kb. 50 000 gyáripari kereső volt, míg Budapesten 235 000. Jellemző, hogy a Tiszántúlon az úgynevezett „viharsarok” területén (Békés, Bihar, Csanád és Csongrád megyékben) 1938-ban az ország gyáripari munkásainak csupán 2,58%-a dolgozott. Az ország 3 090 gyáripari telepéből, csupán 236 volt e tájon. (Guohtfalvy Dorner Z. 1941) Az agrárvárosokban tehát az ipari keresők az összkeresőknek 20%-át sem érik el. Mint településforma a tanya a mezőgazdasági áruterelés szempontjából azt jelentette, hogy sok esetben 15–20 km-re volt a vasútállomás, vagy a járható műút. Az Alföld közlekedési viszonyait meghatározta, hogy a vasút és közút sűrűsége jóval kisebb volt, mint a Dunántúlon. Például a 100 km²-re eső közút (1932-ben) a Dunántúl megyéiben 35–22 km, az Alföld megyéiben 23–15 km között volt. Jórészt a tanyai települési viszonyok okozták az Alföld elmaradottabb műveltségi színvonalát is. Míg 1930-ban az írni-olvasni tudók aránya a 6 éven felüli népesség körében a 10 dunántúli megyében 96–89% között volt, addig a 10 alföldi megye közül 9-ben csak 88–80% körül alakult.

A szállítási nehézségek akadályozták az olyan ágazatok (gyümölcs-, főzelék- és zöldségfélék termesztésének) gyorsabb fejlődését, ahol az értékesítés rövid időszakhoz van kötve. Természetesen a műveltségi viszonyok elmaradottságának negatív hatása is megmutatkozott az agrártermelés színvonalában.

Furcsa és egyúttal a korszak mezőgazdaságára jellemző, hogy a gyümölcskultúra fejlődése, amely nemcsak az Alföld, hanem az egész magyar mezőgazdaság legpozitívabb jelensége volt, jórészt a tanyákhoz kötődik.

1. TÁBLÁZAT

A birtokstruktúra alakulása az Alföldön 1921–38 között
(*A birtokkategóriák részesedése a mezőgazdasági területből %-ban*)
(*Development of the structure of estates in the Great Plain in 1921–1938*)
(*Rate of estate categories in agricultural areas in per cent*)

Év	0–50 kat. h.	50–500 kat. h.	500 kat. h. fölött
1921	39,5	19,5	41,0
1928	47,5	20,5	32,0
1933	46,5	22,5	31,0
1938	47,5	23,0	29,5

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1923–43 évi számaiból számítva.

2. TÁBLÁZAT

A birtokstruktúra alakulása a Dunántúlon 1921–38 között
(*A birtokkategóriák részesedése a mezőgazdasági területből %-ban*)
(*Development of the structure of estates in the Transdanubia in 1921–1938*)
(*Rate of estate categories in agricultural areas in per cent*)

Év	0–50 kat. h.	50–500 kat. h.	500 kat. h. fölött
1921	kb. 40,0	kb. 11,0	kb. 49,0
1928	43,9	13,1	43,0
1932	47,3	12,4	40,3
1938	43,1	15,8	41,1

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1923–43 évi számaiból számítva.

Az Alföld falvai sem biztosították az agrártermelés szempontjából a lakóhely és a munkahely ideális kapcsolatát. Az Alföldön is fontos problémaként jelentkezett a törpe- és kisbirtokok szétdaraboltsága. Az Alföld valamivel kedvezőbb helyzetben volt, mint a Dunántúl és Észak. Egy elemzés szerint a 100 kat. h.-on aluli üzemek egyes parcelláinak átlagos nagysága az Alföldön 1 kat. h. felett alakult, a Dunántúlon 0,5 kat. h. alatt. Ha az Alföldet megyék szerint vizsgáljuk, lényeges különbség mutatkozik az egyes megyék között. A kis- és törpebirtokos parcellák száma azokban a megyékben – Szabolcsban és Szatmárban – volt a legnagyobb, ahol a külterjes mezőgazdaság a legmagasabb arányt képviselte (Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara, 1940). Ugyanebben a két megyében volt a legkisebb az egyes parcellák átlagos nagysága is, Szabolcsban 0,70 kat. h., Szatmárban 0,63. Ugyanakkor a belterjes Csanád megyében az átlagos parcellaszám csak 3,6 volt. S egy parcella átlagos nagysága pedig 1,38 kat. h.-at tett ki.

Az alföldi birtokstruktúra változásának leglényegesebb vonása volt az 500 kat. h.-on felüli birtokkategória, a nagybirtok területi részesedésének csökkenése volt. Az 50–500 kat. h.-as birtokkategória súlya az Alföldön meghaladta a Dunántúlon tapasztalható arányokat. Bár az 1921. évi 19,5%-ról 1938-ra 23%-ra növelte arányát, a Dunántúlon ennél mégis valamivel gyorsabb ütemben nőtt e birtokkategória részesedése 11%-ról 15,8%-ra. Az 50 kat. h. alatti birtokkategória részesedése az 1920-as években ugyancsak magasabb volt, mint a Dunántúlon. A válság időszaka alatt azonban – átmenetileg – a Dunántúlon túlhaladta e birtokkategória részesedése az alföldi arányokat (Gunst P. 1970; Timár L. 1987).

Összehasonlítva a dunántúli és alföldi birtokstruktúrát, az alföldi kedvezőbbnek mondható a nagybirtok és az életképtelen törpebirtokok kisebb aránya miatt. A hivatalos statisztika birtokkategorizálása azonban meglehetősen mechanikus és viszonylagos. Legnyilvánvalóbb ez az 50–500 kat. h.-as birtokkategóriánál, amely legalább három birtoktípust foglal magába. Tehát a fenti kategorizálás csak vázlatos képet nyújt a birtokstruktúráról, annak változásáról. A Dunántúl és Alföld vonatkozásában azonos jelenség volt, hogy az 50–500 kat. h.-as birtokkategória növelte területi részesedését. A két táj között azonban különbség mutatkozott a gazdagparaszti birtoktípus súlyának növekedésében. A Dunántúlon a 100–200 holdas birtokkategória a korszakban 54,6%-kal növelte részesedését, az Alföldön csak 17,2%-kal. Az 50–100 kat. h.-as kategóriának a Dunántúlon 41,0%-kal nőtt a részesedése, az Alföldön csak 17,2%-kal. Az 50–100 kat. h.-as kategóriának a Dunántúlon 41,0%-kal nőtt a részesedése, az Alföldön csak 15%-kal. Ezek az adatok a dunántúli „paraszi agrárfejlődés” erőteljesebb ütemét jelzik. Bár kétségtelen, hogy a korszak kezdetén a Dunántúlon a „középbirtok” részesedése alacsonyabb volt, mint az Alföldön, a növekedés üteme ennek ellenére jelentősnek mondható. Mivel a Dunántúlon a törpebirtokok aránya meghaladta az alföldit, az 50–100 és 100–200 kat. h.-as parasztgazdaságoknak szélesebb növekedési bázisa volt biztosított. Abban azonban, hogy ez a növekedés a Dunántúlon végbement, a kedvezőbb konjunkturális helyzet játszotta a főszerepet. Itt a gazdagparaszti gazdaságokban erőteljesebb volt a tőkefelhalmozás, mint az Alföldön, ami az 50–100 és a 100–200 kat. h.-as gazdaságok részesedési aránynövekedésének alaptényezőjévé vált.

A növénytermesztés

Az adott gazdaság áru- és pénzviszonyainak hatására a birtokstruktúra a termelési tényezők meghatározott arányokban való összekapcsolódását eredményezi. A birtokstruktúra tehát eleve szervezeti keretet biztosít a mezőgazdasági termelés számára.

A következőkben felvázoljuk az Alföld mezőgazdasági termelésének főbb jellemzőit. *Az Alföld mezőgazdaságának legfőbb problémái, így a gabonatermesztés túlzott aránya,*

a takarmánynövényeknél a szalastakarmány-termesztés alacsony szintje, az egyoldalú szemestakarmány-termesztés elsősorban a szántóföldi növénytermesztés aránytalan struktúrájából adódtak.

A gabonatermesztés

Az 1920–38 közötti két évtizedben a vetésterület egészén belül szinte konzerválódott a gabonaterület magasabb aránya. A búzatermesztés vizsgálatával választ kapunk a magyar, de különösen az alföldi mezőgazdaság legsúlyosabb strukturális aránytalanságainak okaira és következményeire. E strukturális aránytalanság lényegét a következőképpen összegezhethjük. A nagybirtok érdekeit szem előtt tartó kormányzat a búza jövedelmezőségének mesterséges úton való fenntartásával konzerválta az ország szükségleteit lényegesen meghaladó extenzív búzatermesztés nagy arányát, ezáltal hátráltatta az állattenyésztésnek amúgy is szűk keresztmetszetű bázisát alkotó szalastakarmány termelését.

Amennyiben az Alföld egyes tájait, vagy megyéit külön vizsgáljuk, legszembetűnőbb, hogy a nagy búzatermesztő megyék (Jász-Nagykun-Szolnok, Békés, Hajdú és Csanád) folyamatosan növelték szerepüket. Igen érdekes képet ad a történeti visszatekintés az ország egyik legfontosabb búzatermesztő körzetében, a Délkelet-Alföldön. 1875-ben 40,6%-kal, 1900-ban 40,8%-kal, s 1930-ban 40,7%-kal részesedett a búza a szántóterületből. De a Duna–Tisza közén is – ahol a természeti adottságok a búzatermesztésre a legkevésbé alkalmasak – az 1874. évi 21,6%-ról 1935-re csak 20,3%-ra csökkent a búzának a szántóterületen belüli aránya. Az Alföldön az 1920–38 közötti időszakon belül különösen jellegzetes a gazdasági válság alatti és utáni vetésterület-változás. Az 1930-as években tovább nőtt a búza vetésterülete. 1929-ben 28,5% volt a részesedése, 1933-ban 30,9% és 1938-ban 31,36% (Berend T. I. – Szuhay M. 1973). A Dunántúlon ezzel szemben ugyanebben az időszakban csökkent a búzatermesztés aránya. E tény azért kell külön hangsúlyozni, mert itt az első és egyik legfontosabb jelét láthatjuk – a Dunántúl és az Alföld vonatkozásában – a gazdasági válság alatt és után meginduló ellentétes tendenciájú fejlődésnek. A Dunántúlon fő vonásaiban belterjesebb jellegű fejlődés indult meg, míg az Alföldön a mezőgazdaság külterjesebb jellege tovább fokozódott. Itt az 1930-as években a fokozódó külterjesedés a mezőgazdasági üzemek struktúrájának torzulásához vezetett. A 30-as évek második felében a közép- és gazdagparaszti birtokok külterjesedése az Alföld mezőgazdaságának egyik meghatározó vonásává vált. Hogy ezen birtokkategóriáknál hogyan haladt előre a külterjesedés – ami elsősorban a búza- és kukoricatermesztés arányának növekedését jelentette – arra vonatkozóan jellemzőnek tekinthetjük Sarkadi Kesztyűs Lajos felméréseit, melyek 1931–39 között a Tiszántúl közép- és gazdagparaszti üzemekre készültek. 1938-ban ezekben a gazdaságokban a búzatermesztés már 32,78%-kal részesedett a halmazott bruttó termelési

értékből. A gazdaságok készpénz-bevételéből ugyanebben az évben a gabonatermesztés 29,8%-ot tett ki. Megjegyzendő, hogy a második helyen álló sertéstenyésztés is csak 18,8%-kal részesedett a készpénz-bevételből (Sarkadi Kesztyűs L. 1938, 1941). 1932-től 1936-ig a gazdaságok fokozatosan csökkentették az üzemi költséget. Az egy kat. h.-ra jutó üzemi készpénzkiadás az 1932. évi 63,67 pengőről 1935-re 40,81 pengőre csökkent. Ebben a helyzetben a gazdaságok annyira külterjesekké váltak, hogy már lehetetlen volt az eddigi nyershozam termelőképességet fenntartani. Így olyan ágazatok szerepét kellett fokozni, amelyek a legkisebb készpénzkiadással jártak, és mint ilyen, elsősorban a búza-, rozs- és kukoricatermesztés növelése jöhetett számításba. A külterjesedési folyamat okát tehát az üzemi viszonyokban kereshetjük, amelyek a 30-as évek első felében mintegy újratermelték a külterjes üzemstruktúrát.

Tehát a jövedelmezőségi viszonyoknak az üzemi kereteken keresztül áttételesen és pontosan ellentétes tendenciával történő jelentkezése képezte az alapját a 30-as években feltartóztathatatlanul meginduló külterjesedési folyamatnak.

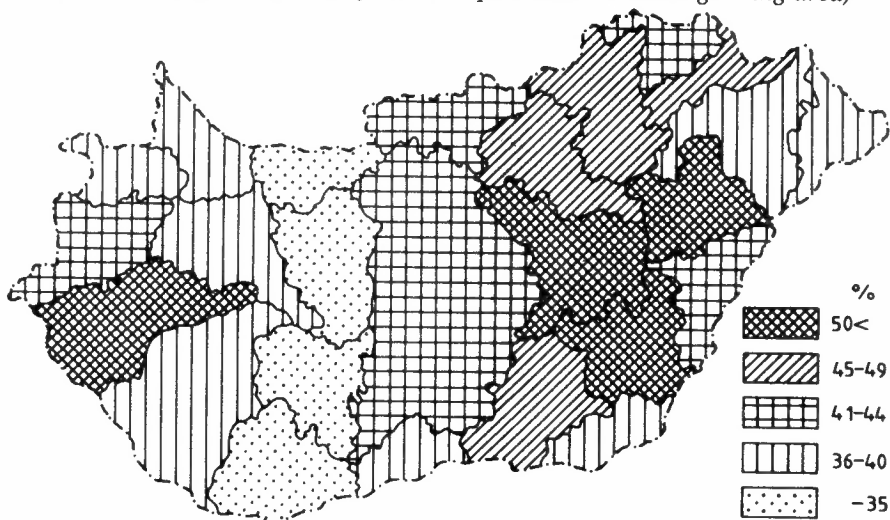
Az Alföld vonatkozásában érdemes – a 30-as években – két kenyérnövénynek, a búzának és a rozsnek a szántóterületből való együttes részesedését megvizsgálni. Meglepő, hogy az Alföldön mindenütt közel azonos, 40% fölötti a két kenyérnövénynek a szántóterületen belüli együttes aránya. Ugyanez a Duna–Tisza közén 1935-ben 43,8%, Szabolcs megyében 45%, míg a nagy búzatermesztő megyékben – Jász-Nagykun-Szolnok és Békés 49, illetve közel 46% volt (3–4. ábra). Tehát ott, ahol az Alföldön a talajadottságok kevésbé alkalmasak a búzatermesztésre, a búza 20% körüli részesedése mellett a rozs mint kiegészítő kenyérnövény a búzával együtt szinte elérte a nagy búzatermesztő megyék százalékos arányát. Összefoglalva: az 1930-as években Alföld egészére jellemzővé vált, hogy a két kenyérnövény a szántóból 40% fölött részesedett (Bernát T. – Enyedi Gy. 1976; Tímár L. 1987).

A korszakban a gabonafélék vetésterületén belül a kenyérgabonák után az árpa következett. Az árpa részesedése a szántóból az Alföldön volt a legkisebb. A három nagy táj közül az Alföldön 6,45 és 8,75% között, a Dunántúlon 8,15 és 8,95% között ingadozott. Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy az Alföld a klimatikus viszonyai legkevésbé alkalmasak a növény termesztésére. Az Alföldön belül jellegzetes árpatermelő körzetek nem különültek el, de némi különbség mutatkozik az egyes tájak között. A Duna–Tisza közén az árpaterület részesedése közel azonos volt az Alföld átlagával, 1935-ben 7,4%. Viszont a Délkelet-Alföldön az árpának a szántóból való részesedése 1930-ban 7,9% volt – a szántóföldi növények sorában a harmadik – követve a búza 40,7%-os, a kukorica 26,7%-os arányát.

Az Alföld és a Dunántúl zabtermesztésében elsősorban ott mutatkozott különbség, hogy a Dunántúlon a zab a szántóterületből mintegy kétszer akkora arányban részesült, mint az Alföldön. Szembetűnő, milyen folyamatosan csökkent az Alföldön a zab vetés-

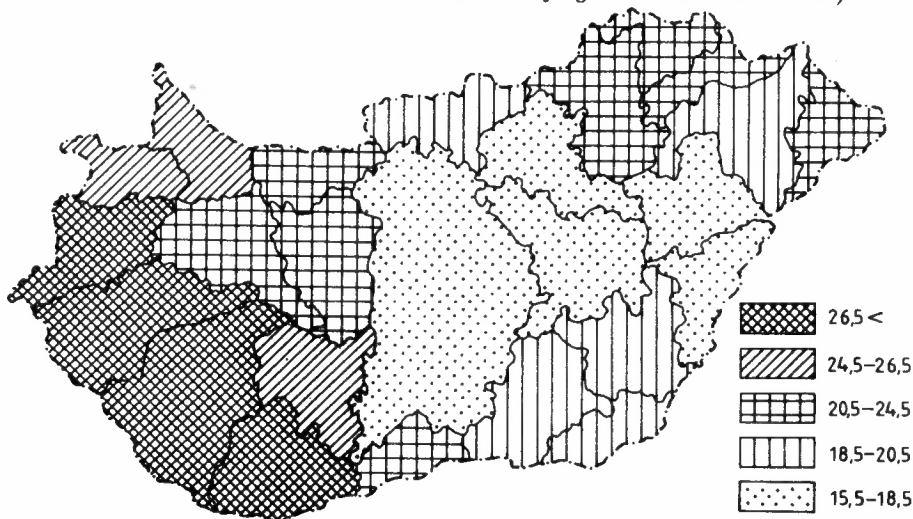
3. ÁBRA

*A kenyérgabona vetésterületének részesedése a szántóföld összes vetésterületéből
(megyei átlag alapján)*
(The rate of growing area of bread crops within the whole growing area)

4. ÁBRA

*A 100 kat. h. mezőgazdasági területre jutó állatállomány sűrűsége 1935. évben
(megyei átlag alapján)*
(Density livestock per 142 cadastral acres of agricultural area in 1935)

Forrás: Berend T. I. — Szuhaý M. (1973) *A tőkés gazdaság története Magyarországon*. Kossuth Kiadó, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 303., 304. o.

rülete, 1921-ben 155 981 hektár volt, 1929-ben 123 609, 1933-ban 81 794, 1938-ban pedig már csak 77 667 hektár. A 30-as évek második felére a zabnak a szántóból való részesedése 3% alá zuhant.

A kukorica az Alföldön a szántóföldi növények közül a második legfontosabb volt, a szántó 23–24%-át foglalta el az 1920–1930-as években.

Az Alföld és a Dunántúl összehasonlításában figyelemreméltó, hogy az Alföldön a kukoricának a szántóból való részesedése mintegy másfélszerese a dunántúlinak. A kukorica nagyobb arányát indokolja az Alföldön az is, hogy a természeti adottságok a szalastakarmányok termesztésére – a lucernát kivéve – kevésbé ideálisak, így a kukorica a takarmánybázis döntő tényezőjét alkotta. Aránya olyan nagy volt a takarmánynövényeken belül, hogy ezt az Alföld mezőgazdaságának egyik legfontosabb strukturális torzulásaként értékelhetjük.

A kukorica szerepe a Délkelet-Alföldön volt a legjelentősebb. 1930-ban itt a szántónak 26,7%-át adta. A jelentős arányú kukoricatermesztés volt az alapja a Délkelet-Alföld jelentős sertésenyésztésének. 1929-ben Békés megye kukoricaterülete az Alföld kukoricaterületének 10%-át tette ki. Békés megyében a gazdasági válság időszaka alatt is töretlenül növekedett a kukorica vetésterülete, 1929-ben 81 320 hektár volt 1933-ra 87 766 hektárra nőtt.

A 30-as években az országnak három jelentősebb burgonyatermelő körzete alakult ki: a Nyírségben, a Duna–Tisza közén és Belső-Somogyban. Szembetűnő, hogy a két legfontosabb termelőkörzet az Alföldön jött létre. A termőtájak mind homokterületeken alakultak ki, egybeesve a három legfontosabb rozstermesztő körzettel.

A termelőkörzetek kialakulása mellett, ezzel ellentétesen hatott egy másik tendencia is. „A természetes gazdálkodásnak az önellátásra törekvésnek ebből a 20. században már anakronisztikus, de Magyarországon még elevenen ható érvényesüléséből következett, hogy szinte minden paraszti gazdaság maga termelte meg a szükséges burgonyát” (Gunst P. 1970. 285. o.).

A legfontosabb termőtáj, a Nyírség vetésterülete 1923 és 1929 között jelentősen bővült. Szabolcs megye vetésterülete 1923-ban 46 579 hektár volt, 1929-ben már 55 362 hektár. Tehát ebben az időszakban az Alföld vetésterület növekedésének több mint 90%-a a Nyírségben realizálódott. 1929-ben itt volt az Alföld burgonyaterületének 39%-a. A burgonya vetésterülete Szabolcs megyében a válság időszakában sem csökkent, annak ellenére, hogy az értékesítési lehetőségek az ország más tájaihoz képest sokkal erőteljesebben romlottak. A válság alatt még jobban kiéleződött Szabolcs megye előnytelen közlekedés-földrajzi fekvése. A legnagyobb felvevő piac Budapest, a közelebbi Duna–Tisza közti termelő körzetből olcsóbban ellátható volt, így a hatalmas szállítási költséggel terhelt nyírségi burgonya nem tudott versenyezni a Pest megyeivel. A rendkívül nehéz értékesítési helyzet ellenére, 1929–33 között Szabolcs megyében 5 370 hektárral nőtt a

burgonya vetésterülete. Hogy a vetésterület nem csökkent abban nyilván olyan okok játszottak közre, amelyekre a jövedelmezőségi helyzet nem volt befolyással.

Az egyik ilyen ok, hogy a burgonya Szabolcs megyében valóban „néptáplálék” volt, másrészt a természeti adottságok szintén indokolták az itteni nagyobb arányú burgonya-termesztést. E tényt a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara 1933. évi gyűlése is megállapította: „Szabolcs gazdátársadalma kénytelen a föld minősége, klimatikus viszonyai miatt a burgonya termelésével foglalkozni, bármennyire is előnytelen a vármegye gazdátársadalmára a burgonya értékesítési lehetősége” (i. m. 3. o.).

A korszak egészét tekintve a Duna–Tisza köze mint termelőkörzet egyre jelentősebb szerepre tett szert, hiszen 1921-ben 63 454 hektár, 1935-ben pedig már 69 350 hektár volt e tájon a burgonya vetésterülete.

Az ipari növények

A cukorrépa-termelés a magyar mezőgazdaság egyik olyan ágazata volt, amelynél a „legklasszikusabban” érvényesült a világpiaci verseny által okozott nyomás. A cukorrépa- és cukortermelés alakulása jól jellemzi az ipar kapcsolatait a mezőgazdasággal. A cukorrépa-termelés – szinte monopolisztikus jelleggel – a nagybirtok kiváltsága volt.

Országosan a cukorrépa vetésterület 1920–1929 között igen gyorsan növekedett. Az új ország területén belül maradt a cukorgyárak jó része. A cukorkivitel, valamint a némileg növekvő belső fogyasztás biztosította a termőterület növelését. A gazdasági válság időszakában a cukorkivitel óriási mértékben visszaesett, s ebből következően a cukorrépa vetésterülete az 1929. évi szintre esett vissza. Ezután a 30-as években stagnált a vetésterület, aminek oka elsősorban abban kereshető, hogy a cukorrépa-termelést a 20-as években a cukor export lehetősége indította dinamikus fejlődésnek. 1930-ban viszont a legfontosabb cukortermelő országok megállapodtak a cukorkiviteli kontingensekben. A kormányzat az 1931. évi 12. törvénycikkével közvetve határt szabott a cukorrépa-termelésnek, így 1930–32 között országosan 58%-kal csökkent a cukorrépa vetésterülete (Berend T. I. – Ránki Gy. 1972).

Az Alföldön a cukorrépa-termelés inkább a Tiszántúlon összpontosult, de szembevetendő, hogy 1935-ben a Duna–Tisza közén a gyenge homoktalajokon is 0,5% volt e növény szántóból való részesedése, míg az Alföld egészén 0,8%. A Tiszántúlon belül sem volt ideális a cukorrépa-termelés területi elhelyezkedése, mivel egyes termőterületektől 150 km-re települt a legközelebbi cukorgyár például a Hajdúság esetében.

A cukorrépa-termesztés birtok-kategóriánkénti megoszlásából a 30-as évek adatai arra utalnak, hogy például a Tiszántúlon a 100 kat. h.-on aluli birtokok termelése jelentősen csökkent és az egyre inkább a nagybirtok területére tevődött át.

Az Alföld esetében a takarmányrépa-termesztés vizsgálata azért különösen fontos, mert itt a lucernát leszámítva a szálatakarmányok kevésbé jól termesztethetők, viszont a takarmányrépa viszonylag jó hozamokat adott.

A 30-as években az ország összes takarmányrépa területének 46%-a volt az Alföldön. Ez az arány előnyösnek tekinthető, ha csak önmagában nézzük, vagy csak a szarvasmarha-állományhoz hasonlítjuk, amelynek 37%-a volt az Alföldön. Az azonban már kétséges, hogy a takarmányrépa-terület növekedése „némileg belterjesebb irányba terelte az Alföld egész mezőgazdaságát” (Gunst P. 1970, 195. o.). A takarmányrépát ugyanis a sertésállomány takarmányozására is felhasználták, amelyből az országos állomány 47,8%-a jutott az Alföldre. Másrészt a takarmányrépa-termesztés viszonylag kedvezőbb helyzete, miszerint a szántóból 1938-ban az Alföldön 2,3%-kal, s a Dunántúlon 2,7%-kal rendelkezett, továbbá, hogy az Alföld nagyobb szántóaránya miatt a takarmányrépa terület 46%-a az Alföldön volt, összességében ez nem ellensúlyozhatta a szálatakarmány-termesztés jóval kedvezőtlenebb helyzetét.

Az Alföldön mind vetésterületét, mind közgazdasági jelentőségét nézve a legfontosabb ipari növény a dohány volt. A Nyírség jelentette az ország egyetlen igazi termelőkörzetét, mivel a háború alatt a dohánytermelési technika egy része elpusztult, így a 20-as évek elején – az infláció időszakában – a dohányterület jelentősen csökkent. A 20-as évek közepén a dohányterület országosan gyors ütemben növekedésnek indult. Ebben elsősorban az állami politikának volt szerepe, mivel felemelték az árakat, s a termelésbe újonnan bekapcsolódók tíz év alatt törleszthető beruházási kölcsönt kaptak, kamatmentesen. A dohány vetésterülete a válság alatt sem csökkent országosan, sőt 1931-ben érte el a legnagyobb kiterjedését. A dohánytermesztés válsága 1931-ben kezdődött, amikor a beváltási átlagár az előző évinek 77%-ára esett vissza, s az árak zuhanása folytatódott. Az állami politika ekkor arra törekedett, hogy az árakat a vetésterület csökkentésével próbálja megtartani, aminek következtében a dohányterület 1938-ban országosan 30%-kal volt kevesebb az 1920. évinél.

A napraforgó elsősorban a paraszti gazdaságok növénye volt. A 20-as években Szabolcs és Szatmár megyék birtokolták a legjelentősebb vetésterületet, máshol csak melléktermékként, szegély-, vagy dísznövényként termelték. A melléktermékként termelt napraforgó a korszakban 10–12-szerese volt a főterményként termesztettnek.

Országosan a 20-as évek elején 3–4 000 kat. h. között volt a vetésterülete, mivel Németország egyre nagyobb mennyiségben vásárolt napraforgómagot. Másrészt a kormányzat is ösztönözte – önellátási célok érdekében – a napraforgó vetésterület növelését. De jellemző, hogy még 1938-ban is főképp az Alföld homokvidékein, a Nyírségben, valamint a Duna–Tisza közén terjedt el a napraforgó, az ország más részein jelentéktelen területekkel rendelkezett. 1938-ban az ország 6 790 hektáros vetésterületéből 6 138 hektár az Alföldre jutott.

A fűszerpaprika a magyar mezőgazdaság igen fontos export növénye volt. Termelésének az adott különös jelentőséget, hogy termőterületének 90%-a az Alföldön koncentrált, ahol is két fontos termelőközteret alkotott, Szeged és Kalocsa vidékén. Tulajdonképpen e két közteret szolgáltatta az exportra kerülő paprika szinte teljes egészét. A paprika vetésterülete 1925–38 között majdnem megháromszorozódott, 1929-ben 2 744 hektár volt az Alföldön, 1933-ban 3 184 hektár, míg 1938-ban 5 388 hektár.

A fűszerpaprika termesztése a 20-as évek végén, a 30-as évek elején túllépett e két hagyományos termelőközteren az Alföld más területein és a Dunántúlon is terjedt a termesztése. Ezzel egyidőben a kivitel jelentősen csökkent – mintegy felére – miközben komoly értékesítési válság fenyegette a két közteret. A súlyos helyzetben az állami beavatkozás próbált meg segíteni 1934-ben. Az 1934/1890. sz. miniszteri rendelet meghatározta a két zárt termelési közteret (Szeged, Tápé, Kiskundorozsma, illetve Kalocsa, Ordas, Fadd, Baja). A minőségi termelés biztosítása érdekében kimondták, hogy termelői engedélyt csak az kaphat, aki 1926–1933 között legalább három éven át természet fűszerpaprikát a zárt termelőközterek területén. Az értékesítés irányítása monopol jelleggel egy szövetkezeti központ kezébe került (Gunst P. 1970).

Ezen intézkedések hatására a két termelőközter szerepe nőtt a 30-as években. 1933-ban még 90% volt az Alföld részesedése az ország fűszerpaprika termőterületéből, 1938-ra 94%-ra emelkedett ez az arány.

Zöldség- és főzelékfélék

Érdekes jelenség, hogy a 30-as években – amikor az Alföld mezőgazdasága általában egyre külterjesebbé vált – egy intenzív ágazat a zöldség- és főzelékfélék termesztése indult fejlődésnek. Az Alföld mezőgazdasága a 30-as években az intenzív ágazatok közül, a gyümölcsstermesztés mellett, egyedül a zöldség- és főzelékfélék termesztésében növelte szerepét. „Amíg a Dunántúlon az 1934-38-as években a bevetett területnek mindössze 0,24%-án, addig az Alföldön 0,85%-án található zöldségfélék.” (Szuhay M. 1962, 314. o.).

A zöldség- és főzelékfélék közül a leggyorsabb fejlődés a paradicsomstermesztésben zajlott le. Ezt a dinamizmust az Alföld természetföldrajzi adottságai indokolták. A paradicsom vetésterülete igen gyors ütemben növekedett: 1929-ben 1 900 hektárt tett ki, amiből az Alföldre 86% jutott. 1938-ra a 2,4-szeresére duzzadt, azaz 4 688 hektárra és az országos vetésterület 84%-át jelentette. A paradicsom termesztéséhez a természeti adottságok csak a kedvező feltételt adták, a termőterület gyors növekedését Budapest hatalmas fogyasztópiacának közelsége, valamint a konzervipar növekvő igényei biztosították.

Igen fontos növény volt az Alföld szempontjából a hagyma. A vörös- és fokhagyma jelentős exportcikk volt a korszakban, a kivitelre kerülő hagyma szinte kizárólag az Alföldről, a makói közterből került ki. A hagymaSTERmesztés mintegy 60%-ban húsz

kat. h.-nál kisebb birtokon folyt. A makói körzetben kialakult a termelőknek egy olyan rétege — „a hagymások” —, akiknek szinte kizárólag a hagymatermesztés jelentette a megélhetést. (Az önellátó mezőgazdaságban szinte egyedülálló volt ez a specializáció.) A hagymásoknak körülbelül 60%-a kisbérliként gazdálkodott, akiket a magas bérleti díjak (8–10 q búza volt egy kat. h. föld bére) mellett, a piac ingadozásai is sújtottak.

A makói hagymatermelő-körzet kialakulásának nem annyira természetföldrajzi, mint inkább társadalmi okai vannak. A makói hagymatermesztők sajátos termelési módszert alakítottak ki, a dughagyma termesztést. Ez a termelési módszer adta a makói hagyma versenyképességét, ugyanis három-négy héttel korábban került a világpiacra, mint versenytársai. Magas a makói vöröshagyma vitamin- és illóolaj-tartalma, zamata, fagyállósága, szövetének szilárdsága következtében jól szállítható, és ami a nyugat- és észak-európai piacok számára a legfontosabb: két-háromszor annyi halat lehet vele konzerválni, mint más hagymafajtákkal.

Sajátos és egyedülálló a korszakban hagymatermesztés területi koncentrációja, mivel az ország vöröshagyma területének 3/4–4/5 része jutott Makóra és a makói járásra (Enyedi Gy. 1964).

A zöldség- és főzelékfélék termesztésében az Alföldön belül a hagyma és fűszerpaprika termelőközterületei mellett több speciális termőtáj alakult ki. *Mint termelőközterület igen fontossá vált a Duna–Tisza köze*, ahol a gyümölcsstermesztés mellett jelentős fejlődést ért el a zöldség- és főzelékfélék termesztése is. Az utóbbi elsősorban társadalmi-gazdasági, másodsorban természeti tényezők hatására alakult ki. *A főváros hatalmas fogyasztópiaca rendkívül ösztönzően hatott, de a külföldi értékesítési lehetőségek — a mezőgazdaság egészét tekintve — ebben az ágazatban a 30-as évek második felében jók voltak.* A bel-földi árnál is feltűnő a zöldség- és főzelékfélék árának jelentős emelkedése 1938-ra. A kedvező természetföldrajzi adottságok közül ki kell emelni, hogy a Duna–Tisza között magasabb hőmérsékleten gyorsan felmelegedő homoktalaja a korai zöldség- és főzelékfélék termesztésére különösen alkalmassá teszik. *Kiemelkedő termelőközterületté vált Nagykőrös vidéke.* 1928-ban Nagykőrös adta az exportra kerülő uborka 22%-át, a zöldborsó 29,7%-át, és a saláta 90%-át.

Szőlőtermesztés

Az Alföld szőlőterülete a két világháború között az ország összes szőlőterületének mintegy a felét, ezen belül az immunis szőlőnek több mint 90%-át adta. A szőlőtermelés két világháború közötti helyzetére már az a szám is utal, hogy az 1918 előtti szőlőterületek túlnyomó része 68,9%-a az új ország területén belül maradt, s ugyanez vonatkozik a történelmi borvidékekre is.

A piaci lehetőségek romlására már a fenti számokból is következtethetünk, amihez hozzá kell még tenni, hogy 1910–1914 között a borfelesleg 94%-át a Monarchia hatá-

rain belül helyezték el. A helyzet 1918 után jelentősen változott, mert az osztrák és cseh piacok vámkülföldre váltak, és az exportált bor volumene és ára egyaránt csökkent. Ez volt a szőlőtermelés egyik nagy problémája; a másik, a belföldi árak esése pedig elsősorban azzal volt összefüggésben, hogy az egy főre jutó bortermelés automatikusan megnőtt.

Az értékesítési nehézségek vázolója után az tűnne természetesnek, ha a korszakot a szőlőterület állandó csökkenése jellemezné. A valóság ezzel szemben az volt, hogy országosan a szőlőterület nagyjából azonos maradt a korszakban. A tüzetesebb vizsgálat, az egyes tájegységek különválasztása azt mutatja, hogy ez a mozdulatlanság jórészt ellentétes tendenciák eredője. Meg kell jegyezni, hogy a három tájegység közül az alföldi szőlők adták a leggyengébb borokat, tehát elsősorban e táj szőlőterületének csökkenése lett volna a kívánatos.

Az Alföld szőlőtermesztésében – legfontosabb strukturális aránytalanságát illetően – a csemege-szőlő viszonylag gyors növekedése ellenére sem következett be nagyobb hatású, az értékesítés problémáit enyhítő átalakulás. Az alföldi borszőlők gyenge minőségűek voltak, ennek ellenére helytelen az a felvetés, hogy az egyetlen helyes út e helyzetben a szőlőterület radikális csökkentése lehetett volna. Ugyanis a Duna–Tisza köze, amely az Alföld legjelentősebb szőlőterületét alkotta, a szőlőtermesztés mintegy 200 000 családnak adott munkát és megélhetési alapot. Így csak olyan strukturális átalakulás lehetett volna reális, amely ugyanennyi munkaalkalmat biztosít. A borszőlő területének rovására a csemege-szőlő, valamint a gyümölcsösök arányának növelése jöhetett számításba.

Az eddigiekben szinte kizárólag negatív jelenségeket említettünk mind országosan, mind az Alföld vonatkozásában. Az Alföld szőlőtermesztése területi átrendeződéséről már pozitívan nyilatkozhatunk. A múlt század végén a filoxéra-vész a tiszántúli szőlészetnek gyakorlatilag véget vetett, majd megindult a szőlőterület rohamos növekedése a Duna–Tisza köze homoktalajain. Ez a területi átrendeződés korszakunkban tovább tartott. A Duna–Tisza közén 1895-ben a művelt területnek 2,8%-a volt szőlő, míg országosan 2%-a. 1935-ben a Duna–Tisza közén már 5,2%, illetve országosan 2,2%-ra változott ez az arány.

Ha területileg részletesebben vizsgáljuk a Duna–Tisza közét, még erőteljesebb területi koncentrálódást figyelhetünk meg. A Cegléd, Baja, Szeged háromszögben tömörült a szőlőterület túlnyomó része, míg a Duna–Tisza köze egyes részein aránya az országos átlagot sem érte el. Így a kalocsai fűszerpaprika körzetben, Kunszentmiklós szikes talajain a Tisza mentén, Csongrád és Szeged között, valamint a Bácska kötött vályogtalajain.

A szőlőtermesztés területi specializációjának korszakunkban az volt a pozitív eredménye, hogy „az egyes elszigetelt fejlettebb kultúrájú területek egyetlen nagy szőlőkertté olvadtak össze, melynek körvonalait a homoktalaj elterjedése szabta meg” (Sárfalvi B. 1955, Szabó I. 1936).

Gyümölcsstermesztés

A gyümölcsstermesztés érte el a két világháború közötti időszak mezőgazdaságán belül a legfigyelemreméltóbb fejlődést. Az Alföld egyes tájain e fejlődés az országosnál jóval gyorsabb volt. E korszak a jellegzetes alföldi, egyúttal országos jelentőségű termőtakjak kialakulásának időszaka. Az Alföldön belül, különösen a Duna–Tisza közén szembevetűő a gyümölcskultúra térhódítása.

A természeti adottságok általában segítették ezt a fejlődést. A klimatikus adottságok kiváló minőségű, aromájú, vitamindús gyümölcsök termesztését tették lehetővé. Azt, hogy ebből a lehetőségből mennyiben és milyen fokon lett valóság, bonyolult társadalmi és gazdasági hatótényezők határozták meg.

Ebben a fejlődésben nem csupán „a Duna–Tisza köze nincstelen parasztságának teremű ereje érvényesült”, hanem ennél szélesebb körű folyamatról volt szó. Az Alföld más részéről állandó és folytonos népességvándorlás volt e területre. Jellemző, hogy a korszakban a népességvándorlásból az ország mezőgazdasági területei közül egyedül a Duna–Tisza köze gyümölcskultúrájú területein adódott lélekszám-növekedés. A Duna–Tisza közén a nagyhatárú agrárvárosok külterületi népessége – tanyavilága – lendületesen fejlődött, óriásivá duzzadt a 30-as években. Ezek a városok tehát az agrártermelés előretörése, a külterületükre történő népesség-beáramlás révén gyarapították igazgatási körükbe tartozó lakosság számukat, nem pedig urbánus jellegű munkahelyek bővülése kapcsán (Lettrich E. 1965).

Befejezésül a Duna–Tisza közét mint termőtakjat tekintsük át. A termőtak leghíresebb gyümölcsév a kajszibarack vált. A Duna–Tisza köze 935-ben az ország kajsziallományának 138,55%-át adta. Lényeges területi változás e korszakban, hogy az állomány súlypontja mindinkább Pest megyébe tevődött át Bács-Kiskun megye helyett, de ezzel párhuzamosan mindkét megyében számbeli növekedés következett be (Elek L. 1966).

A legjelentősebb gyümölcs- és szőlőtermesztő központtá Kecskemét vált. A 30-as évek közepén „13 000–14 000 k. h.-ra terjed Kecskeméten a szőlővel, gyümölccsel beültetett terület, amelyen kb. 1 000 000 db gyümölcsfa ad jövedelmet a város polgárainak és 75 000 szőlőtőke terem” (Szabó I. 1936. 14. o.). Kecskemét az ország gyümölcsexportjának általában egyharmadát adta, míg az első világháború előtt csak 16,1%-át. 1929–33 között a barack-kivitel 64–89%-át, a cseresznye, meggy 30–48%-át, a szilva 32–42%-át, az almakivitel 10–24%-át mondhatta magáénak. „Ehhez hozzá kell még venni a bel-földi fogyasztásra eladott – ami az összes felhozatalnak 1/4 része, továbbá a konzerv-gyári feldolgozásra kerülő áruknak legalábbis ugyanekkora részét” (Erdei F. 1957. 26. o.).

Szálatakarmányok

A szántóföldi takarmánynövények szerepe tovább nőtt a korszakban amiatt, hogy a rét és a legelőterület fokozatosan csökkent. Így keményítőérték szerint legalább 80%-át szolgáltatott az állattartás takarmányszükségletének. A szántóföldi takarmánynövények termesztésének struktúrája azonban rendkívül torz volt. „A szántóföldről származó takarmányozásra felhasznált főtermények közül. keményítőértékben 67–71 %-ot képviseltek a szemes, 19–27 %-ot a szálatakarmányok, 8–15 %-ot pedig a burgonya, a takarmányrépa és a tök” (Éber E. 1961. 398. o.).

A szemetakarmányoknak ez a túlnyomó szerepe, a szálatakarmányok alacsony aránya még állategészségügyi szempontból is káros volt. Az Alföld esetében kiélezetten jelentkezett az egész magyar mezőgazdaságnak kihatásaiban e legsúlyosabb strukturális problémája. 1931–40 átlagában az *Alföldön*, ahol a *rét- és a legelőterület aránya 18,2 %* volt, a *szálatakarmányok szántón belüli aránya csak 8,3 %-ot képviselt*. A *Dunántúlon* viszont a *16,3 %-os rét-legelőterület mellett a szálatakarmányok szántóföldi aránya 16,9 %* volt. Ehhez hozzá kell még tenni, hogy az Alföld 18,2 %-os rét, legelő aránya gyakorlatilag „félrevezető” adat, mert az alföldi rétek, legelők hozama körülbelül fele volt a dunántúlinak (Gunst P. 1970).

Az alföldi szálatakarmány-termesztésnek talán az volt az egyetlen pozitívuma, hogy a lucerna területe egyenletesen nőtt a korszakban. A lucerna volt az a szálatakarmány, amelyhez az alföldi klimatikus adottságok a legmegfelelőbbek voltak. A lucerna területe a háború előttihez képest mintegy 55 %-kal nőtt. A lucerna országosan az állatállomány fehérjeszükségletének 10 %-át fedezte, az Alföld esetében körülbelül 15 %-át adta.

A rét és legelőterület szerepét az 1918 utáni országterületen nem is annyira a nagysága határozta meg, hanem inkább a minősége. Az Alföld esetében ennek különös fontossága volt. Míg országos átlagban a legelőknek 22 %-a volt szikes, 14 %-a homokos, addig az Alföldön a legelők 37 %-a tartozott az előbbi és 19 %-a az utóbbi csoportba. Ha a nagyobb tájegységeket vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a legkritikusabb helyzete a Duna–Tisza közének volt. Itt a legelők jó része olyan terület volt, amely tulajdonképpen mindenféle mezőgazdasági hasznosításra alkalmatlan. Jellemző, hogy ezeket a legelőket, mivel az állatok nem nagyon legelhettek, csak járhattak azokon, a népnyelv „járásoknak” nevezte.

Az állattenyésztés

Az állattenyésztés vizsgálatával olyan ágazathoz érkeztünk, amelyben bizonyos értelemben összegződtek az Alföld mezőgazdaságának legfontosabb problémái. Egyúttal a kérdések részletesebb vizsgálatával az egész magyar mezőgazdaság legsúlyosabb gondjait ragadhatjuk meg.

Az állattenyésztés két világháború közötti fejlődésére erős hatást gyakorolt az 1918 utáni területváltozás is. A békekötést követő változások egyik pillanatról a másikra elválták a 19. század utolsó harmadában és a 20. század elején kialakult területi specializáció szövevényét. A területváltozás szerepét nem lehet lebecsülni, az azonban rendkívül helytelen volna, ha az állattenyésztés két világháború közötti stagnálásának okát csupán ebben látnánk. Az állatállomány adott számú népességre vetített aránya ugyanis már a 19. század utolsó harmadától elkezdett csökkenni. Ez a csökkenés az állattenyésztés technikájának megváltozásával volt kapcsolatban. A 19. század utolsó harmadában a legeltető, természetes erőforrásokra támaszkodó állattenyésztésről az istállózó, az összegyűjtött, megtermesztett takarmányokra tértek át. A magyar mezőgazdaság elmaradottsága következtében az átállást nem lehetett zökkenőmentesen megoldani (Bernát T. – Enyedi Gy. 1963), mivel az élelmiszer növények alacsony terméshozama miatt a takarmánynövények termesztésére kevés tér maradt a szántóföldön. *Általában az egész Alföldre elmondható, hogy a két világháború közötti időszakban az állattenyésztés fejlődésének – a kedvezőtlen árak mellett – a szűkös takarmánybázis volt a legfontosabb hátráltató tényezője.* Nincs konkrét számadat arról, hogy az Alföld esetében mennyivel volt rosszabb a takarmánymérleg, de fogalmat alkothatunk róla, ha összehasonlítjuk a Dunántúl és az Alföld szalastakarmány területét. A Dunántúlon 1920–39 között a szántó 16,9%-át tette ki a szalastakarmány terület, az Alföldön csak 8,3%-át.

A Dunántúlon, ahová az ország szántó-, rét és legelőterületének 37,2%-a jutott, tartották 1935-ben a számosállatban számított összes állat 44,8%-át, ezen belül a szarvasmarha-állomány 49,6%-át, a sertésállomány 43%-át. Ezzel szemben az Alföldön, ahová a szántó-, rét és legelőterületek 50,1%-a jutott, az állatállománynak csak 42,8%-a. Ezen belül a szarvasmarha-állománynak csak 37%-a, sertésnek 47,8%-a, a lóállomány 52,2%-a és a juhállomány 45,8%-a. Nemcsak az állattenyésztés szerepe volt kisebb az Alföldön, mint a Dunántúlon, hanem az állattenyésztés struktúrája is másként alakult. Az 1935-ös adatok szerint számosállat-egységben számolva a Dunántúlon az állományból a szarvasmarha 60%-kal, az Alföldön csak 46,7%-kal részesedett, a lóállomány a Dunántúlon 18,9%-kal, az Alföldön 28,5%-kal, a sertés a Dunántúlon 19,1%-kal, az Alföldön 22,1%-kal részesedett.

Az alábbi adatsorok jól szemléltetik, hogy mennyire fontos az egyes gazdasági jelenségeket és folyamatokat a bonyolult és egymást kölcsönösen feltételező gazdasági és társadalmi hatótényezők összefüggésében vizsgálni. A 3. táblázat ugyanis jelentősen módosítja az eddigieket, közelebbről mutatja az alföldi állatállomány csökkenésének okait.

3. TÁBLÁZAT

A mezőgazdasági terület 100 kat. h.-jára eső állatállomány
(Livestock per 100 kat. hold (142 cadastral acres) of agricultural area)

	1895	1935
Alföld:		
100 kat. h.-on aluli	31	26
100 kat. h.-on felüli	21	21
összes birtok	26	25
Dunántúl:		
100 kat. h.-on aluli	44	39
100 kat. h.-on felüli	25	30
összes birtok	35	36

Forrás: Kiss A. 1963, 80. o.

Tehát az Alföld állatállományának csökkenését kizárólag a 100 kat. h. alatti birtok-kategóriák állományának csökkenése okozta. Jellegzetes, hogy a Dunántúlon is hasonló módon csökkent a 100 kat. h.-on aluli birtokkategória állománysűrűsége, viszont míg az Alföldön a 100 kat. h.-on felüli birtokok állománya egységnyi területre vonatkoztatva 1895–1935 között változatlan maradt, a Dunántúlon a 100 kat. h.-on felüli birtokok állománya 20%-kal nőtt és meghaladta az Alföld 100 kat. h.-on aluli birtokkategóriájának állománysűrűségét.

A Dunántúl és az Alföld állattenyésztésének színvonalbeli különbségét jól jelzi az ezer lakosra jutó szarvasmarha-állomány. Különösen szembeűnő, mennyire romlott 1895 és 1935 között az ezer lakosra jutó szarvasmarha-állomány a Dunántúllal szemben. Ebben az időszakban a Dunántúlon is mintegy 20%-kal csökkent az ezer lakosra jutó állomány. Az Alföld esetében azonban a csökkenés jóval jelentősebb volt, közel 50%-os. Ily módon 1935-re a két táj szarvasmarha tenyésztése közötti, már 1895-ben is jelentős színvonalbeli különbség minőségi különbséggé alakult.

A sertésállomány esetében – meglepő módon – az ezer lakosra jutó állomány, 1935-ben szintén minőségi különbséget mutat a Dunántúl javára. 1895-ben még 1,2-szeres a különbség a Dunántúl javára, 1935-ben már kétszeres.

Már az eddigiek rámutattak arra, hogy mennyire élessé vált a Dunántúl és az Alföld állattenyésztése közti mennyiségi különbség, de mint a későbbiekben az egyes állattenyésztési ágak esetében bebizonyosodik, ez egyúttal élesedő minőségi különbséget is jelentett.

Országosan az állatállomány, az állati termékek termelése – a baromfi kivételével – kevésbé követte a konjunktúrális helyzetet, sőt a 30-as években negatív korreláció figyelhető meg. E tény a magyarázatát akkor találhatjuk meg, ha figyelembe vesszük az állattenyésztésnek bonyolultabb, összetettebb ágazati kapcsolatigényét. Tehát az állattenyésztés

méreteit a konjunktúra-változástól teljesen, vagy részben független tényezők is befolyásolták. Így a már elemzett takarmánybázis, a csupán állatokon keresztül értékesíthető termésmennyiség, az igaerő és trágyaszükséglet, vagy az állattenyésztés már meglévő „infrastrukturális” adottságai és az egyes üzemkategóriák sajátosságai. Mindezek a tényezők az állattenyésztésnek a konjunktúrához való alkalmazkodását meghatározott keretek közé szorították.

A sertésállomány volt az az ágazat, amelyre a baromfiállomány mellett a konjunkturális hatások a legerőteljesebben rányomták bélyegüket. Az állomány birtokkategóriánkénti megoszlásában kereshetjük annak okát, hogy az állományingadozás ritmusa nincs szinkronban a konjunkturális helyzettel. Az Alföldön 1935-ben a törpebirtok részesedése 29,1% volt a kisparaszti gazdaságok 42%-kal részesedtek. Országosan a sertésállománynak 69,3%-a a 100 kat. h.-on aluli gazdaságokra esik. A törpe- és kisbirtok kategóriák a kedvező konjunkturális helyzet idején növelték sertésállományukat, s e növekedés akár 50%-os is lehetett, mire azonban állományukat értékesítették, az árak szinte mindig lezuhantak és túlkínálat jött létre (Nádújfalvy J. 1941; Sarkadi-Kesztyűs L. 1941).

A Dunántúl és az Alföld állományfejlődését összehasonlítva – a korszak egészét tekintve – mindenekelőtt az a szembetűnő, hogy a Dunántúlon, ha nem is sokkal, de nagyobb mértékben nőtt az állomány. 1924–38 között az Alföld állománya 25%-kal, a Dunántúlé 29%-kal nőtt. A két táj sertésenyésztésében a mennyiségi különbségnél sokkal jelentősebb volt a minőségi különbség. Ha több oldalú mutatószámok alapján hasonlítjuk össze az Alföld és a Dunántúl állományát, már ezek is utalnak a két táj közötti különbségekre. Az 1935-ös adatok szerint az Alföld az ország szántóterületéből 50,6%-kal részesedett, míg a sertésállományából 47,8%-kal, a Dunántúl a szántóból csak 37,2%-kal, míg a sertésállományból 43%-kal részesedett. 1938-ban az Alföldön egy kat. h. szántóra 0,02 darab sertés jutott, a Dunántúlon 0,04 darab. Tehát a sertésállomány sűrűségében is megelőzte a Dunántúlt az Alföldet. A fenti számadatok azért figyelemre méltóak, mert a sertést túlnyomórészt a szántóterület tartja el.

Ha összehasonlítjuk az alföldi és az országos állomány fajtamegoszlását, legszembevetőbb az intenzív hússertésfajták kisebb aránya az Alföldön. 1895-ben itt a hússertés fajták aránya még csak 4,7% volt. Az első világháború után, miként országosan, az Alföldön is megindult e fajták terjedése, 1935-ben az Alföldön 12,9% volt a hússertés fajták aránya, országosan 17,7%. E számok arra utalnak, hogy a Dunántúl sertésenyésztésének már az első világháború előtt meglévő mennyiségi túlsúlya a korszakban minőségi különbséget is jelentett.

A szarvasmarha-tenyésztés a két világháború között az állattenyésztés legjelentősebb ágazata volt, annak ellenére, hogy termelési értéke alapján a sertésenyésztés megelőzte. Mint ágazatnak a sertésenyésztésnél sokkal szélesebb körű hatása volt az egész mezőgazdaságra. A korszak mezőgazdaságának éppen az volt az egyik sajátossága, hogy a szarvasmarha-tenyésztés az állomány komoly visszaesése miatt – különösen az Alföldön

– mindazokat a szerteágazó hatásokat, amelyeket egészséges mezőgazdasági struktúrában ki kellett fejtenie, csak hiányosan, illetve negatív módon érvényesítette. Tehát azt mondhatjuk, hogy az Alföld mezőgazdaságának a két világháború közötti időszakban egyik kulcskérdése volt a szarvasmarhatenyésztés. 1924–38 között a Dunántúl állománya 45 ezer darabból, azaz 5%-kal nőtt, míg az Alföldé 59 ezerrel, azaz 8%-kal csökkent, így az az országos adat, miszerint Magyarország szarvasmarha-állománya 1924–38 között 0,6%-kal csökkent, a Dunántúl és az Alföld ellentétes állományfejlődésének eredménye. A adatok még érdekesebbé válnak, ha kisebb időszakonként hasonlítjuk össze a Dunántúl és az Alföld állományának változását. Fontos a gazdasági válság alatti és utáni számadatok vizsgálata is. Tulajdonképpen a gazdasági válság idején csapott át ellentétes tendenciába a Dunántúl és az Alföld állományfejlődése. 1925–28 között a Dunántúl állománya 5%-kal, az Alföldé 6%-kal mérséklődött (4. táblázat).

Az 1930-as évek második felében bontakozott ki legerőteljesebben a két nagy táj szarvasmarha-tenyésztésének eltérő fejlődési üteme. A Dunántúl állománya 1934-38 között 20%-kal nőtt, a Tiszántúlé csak 6%-kal.

4. TÁBLÁZAT

*A szarvasmarha-állomány megoszlása gazdasági nagyságcsoportok szerint
1911. és 1935. évben
(Division of cattle population by size of estates)*

	Törpe- gazdaságok		Kis- gazdaságok		Közép- gazdaságok		Nagy- gazdaságok	
	1911	1935	1911	1935	1911	1935	1911	1935
Alföld	8,7	16,9	51	53,4	19,9	16,0	20,4	13,7
Dunántúl	13,3	16,6	54	56,4	14,1	11,9	18,6	15,1

Forrás: Kiss A. 1963.

A szarvasmarha-állomány csökkenése az Alföld mezőgazdaságának strukturális aránytalanságából is adódott. A szántóföldi takarmánytermesztésben döntő szerepe a kukorica-termesztésnek volt, ami egyoldalúan a sertésenyésztésnek kedvezett, másrészt krónikus hiányt idézett elő a fehérje szükségletben.

A Dunántúl szarvasmarha-állománya nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is felülmúlta az Alföldét. Például a tejhozamok különbségei is ezt mutatják. Egy 1930-as felmérés szerint a Dunántúlon a napi fejési átlag 6,3 liter volt, míg az Alföldön csak 5,8 liter. Az üzemkategóriákra vonatkozóan nincs tájegységre bontott adat, csak országos. De ez az adat is szemléletes képet nyújt, ha figyelembe vesszük azt, hogy míg az országos fejési átlag 6,1 liter volt, az alföldi 5,8 liter. A húsz kat. h.-on aluli birtokosok kezében lévő állomány átlagos hozama csak napi 5,7 liter, a 20–100 kat. h.-as birtoko-

soké 5,9 liter. Ehhez hozzá kell még tennünk azt, hogy az Alföldön az említett két bir-
tokkategória a szarvasállomány 60%-ával rendelkezett (Gunst P. 1970; Éber E. 1961).

A lótenyésztés vizsgálatakor abból a tényből kell kiindulnunk, hogy az első világhá-
ború után a mezőgazdaság gépesítése a fejlettebb mezőgazdaságú országokban szinte
felmorzsolta a lóállományt. Hazánkban a lassú ütemű gépesítés következtében a lóállo-
mány a két világháború közötti korszakban csökkent csak. Ennek a minimális csökkenés-
nek a mezőgazdaság fejletlensége mellett volt néhány sajátos oka is. Az egyik, hogy a
mezőgazdaság csekélyebb mértékű gépesítése olyan fokon ment végbe, hogy azok a
mezőgazdasági munkagépek, amelyeket alkalmaztak, legtöbbször lóvontatást igényeltek.
Így tehát a lóállomány szerepe nem csökkent teljes mértékben. A lóállomány szerepcsök-
kenését részben ellensúlyozta az is, hogy a mezőgazdasági termékek szállításának a kor-
szakban gyakorlatilag két módja volt. A legfontosabb a lovaskocsi és a meglehetősen
drága vasút. A belső égésű motoroknak a mezőgazdaság gépparkjában és a szállításban
betöltött csekélyebb szerepe a magyarázata annak, hogy a lóállomány nem veszített
jelentőségéből.

A lóállomány alakulásában 1928-ig szinte folyamatos növekedést figyelhetünk meg.
„Ez arra mutat, hogy elemi erejű folyamatról, alapvető szükségletek pótlásáról, nem
pedig konjunkturális körülményekről volt szó” (Gunst P. 1970. 344. o.).

Ha a lóállomány alakulását az Alföld és a Dunántúl esetében összehasonlítjuk, szembe-
tűnő, hogy a területi megoszlás meglehetősen egyenletes volt. Az állománynak 1924-ben
50,12%-a jutott az Alföldre, és 37,94%-a a Dunántúlra. Tehát az állomány megoszlása
szinte azonos volt a szántóarányval. Ha azonban a lóállománynak a teljes állatállományon
belüli arányát tekintjük át, egész más kép bontakozik ki. 1935-ös adatok szerint a Dunán-
túl állatállományának 60%-a a szarvasmarha-állomány, az Alföldön 46,7%-a. A lóállo-
mány a Dunántúlon 18,9%-kal, az Alföldön 28,5%-kal részesedett az összes állat számá-
ból. Míg a Dunántúlon az állatállományon belül a szarvasmarha-állomány aránya három-
szorosa a lóénak, az Alföldön csak 1,7-szerese. E számok újabb adalékot nyújtanak az
Alföld mezőgazdaságának strukturális aránytalanságához.

*Szinte valamennyi állattenyésztési ág esetében az Alföld állományfejlődése ellentétes
tendenciájú, vagy más ütemű volt, mint a Dunántúlé. A juhtenyésztés esetében talán
szemléletesebben mutatkozik ez a tendencia.* Az állományfejlődés kereteire a két világhá-
ború közötti időszakban országosan jellemző, hogy a juhállomány soha nem érte el az
1911. évi szintet. Az 1934–38 közötti rövid időszakban az Alföld állománya 77%-kal
nőtt meg, míg a Dunántúlé csak 25%-kal. Az Alföld állománynövekedése (1934–38 kö-
zött) azt jelentette, hogy a Tiszántúl északi felében koncentráldott egyre jobban az
Alföld juhállománya.

„Az ország állattenyésztése, valamint a mezőgazdasági kivitel szempontjából alapvető
fontosságú baromfitenyésztés 1920–38 közötti helyzetének, fejlődésének felmérése igen
bonyolult feladat” (Gunst P. 1970, 391. o.). Az élő- és vágottbaromfi, a tojás és tollki-

vitel az egész magyar exportnak kb. 10–15%-ára, ezen belül a mezőgazdasági kivitelnek 18–20%-ára, az állattenyésztési termékek exportjának pedig 30–35%-ára rúgott.

A baromfitenyésztés általában a harmadik, sőt egyes években a második legfontosabb kiviteli árucsoportot alkotta az állattenyésztésen belül. Igen érdekes a sertésitenyésztéssel való összehasonlítása, takarmányfelhasználás és értéktermelés szempontjából. Az 1933–34-es évben a sertésitenyésztés 168 millió pengő érték előállításához az ország takarmánykészletének 20%-át használta fel, míg a baromfitenyésztés csak 4%-át, és így termelt 127 millió pengő értéket.

Az 1928. évi összeírás szerint az Alföldön az ország baromfiállományának 47,1%-a összpontosult, a Dunántúlon pedig 41,3%-a. Az Alföldön a baromfitenyésztés nagyobb jelentőségét az adta, hogy mivel a teljes állatállomány sűrűsége itt nem érte el a Dunántúl szintjét, más volt a szerepe az állatállományon belül. Óriási jelentősége volt a baromfitenyésztésnek az Alföld szegény- és kisparaszti rétegei jövedelmének biztosításában. A számtartás-statisztikai adatok szerint a paraszti üzemek pénzbevételében nagyobb hányadot képviselt a baromfitenyésztés, mint a tejértékesítés. A Délkelet-Alföldön pedig a baromfitenyésztésből származó pénzbevétel a 20 kat. h.-on aluli birtokoknál meghaladta a növénytermesztésből származó pénzbevételeket (Sarkadi Kesztyűs L. 1941).

Egyes alföldi megyékben a gazdagparaszti üzemek sertés-, sőt szarvasmarha-állománya is túlszárnyalta a dunántúli üzemekét. Így volt ez a baromfitenyésztés esetében is. Csongrád és Csanád megyében az 50–100 kat. h.-as gazdaságokban 99, illetve 86%-kal több baromfi esett egy gazdaságra, mint a Dunántúlon. (Szuhay M. 1962). A 100–200 holdas kategóriában még élesebb volt a különbség az Alföld javára. Csanád megyében 84, Bács-Bodrog megyében 131%-kal, míg Csongrád megyében 175%-kal jutott több baromfi egy gazdaságra, mint a Dunántúlon. Érdemes megjegyezni, hogy országosan a kis- és közép-paraszti gazdaságok pénzbevételének majdnem 20%-a baromfi és tojás értékesítéséből származott, a nagybirtokos gazdaságoknál viszont még 2% sem adódott a baromfitalrásból.

5. TÁBLÁZAT

*A baromfiállomány és a birtokmegoszlás összehasonlítása a Délkelet-Alföldön
(Comparison of the poultry population and the division of estates in the South-Eastern
part of the Great Plain)*

Megnevezés	Gazdaságok összterületéből a baromfiállomány							
	közép- birtok	kis- birtok	törpe- birtok	nagy- birtok	közép- birtok	kis- birtok	törpe- birtok	nagy- birtok
Békés megye	11,4	59,3	10,5	18,8	3,2	54,0	39,9	3,2
Csongrád megye	13,1	67,6	9,9	9,4	4,3	64,6	28,1	3,0

Forrás: Enyedi Gy. 1964, 284. o.

Csongrád, Csanád, Bács-Bodrog megye 50–100, illetve 100–200 holdas üzeimeiben nyilván nagyobb volt 20%-nál a baromfitartásból származó jövedelem. A baromfitegyésztés, mint az eddigi adatok is mutatták, a Délkelet-Alföldön volt a legjelentősebb. Itt a korszakban, az egyoldalú szemestakarmány termesztésre épölve, erőteljesen megindult az állattenyésztésen belül a sertés- és baromfi specializáció. A baromfitegyésztés fellenlölésében jelentős szerep jutott annak is, hogy ez a terület sokkal inkább kisbirtokos jellegű volt, mint a Tiszántúl többi része.

A baromfitegyésztés számára kedveztek az itteni tanyai telepölésviszonyok. Elősegítette a baromfitegyésztés fejlődését e területen a baromfi-feldolgozó üzemek viszonylag jelentős száma is. A baromfikivitel központja Békéscsaba lett. 1926-ban Békéscsabán 1,3 millió, Orosházán 1,0; Szentesen 0,1 millió darab élőbaromfit adtak vasútra export céllal.

A termelés technikai színvonala

Az Alföld két világháború közötti mezőgazdaságának értékeléséhez elengedhetetlenül fontos a termelés technikai színvonalának elemzése, a gépesítés, talajjavítás, öntözés, trágyázás és műtrágyázás vizsgálata. Mint látni fogjuk, itt mutatkozik talán a legszemléletebbben a Dunántúl mezőgazdaságának minőségi fölénye az Alfölddel szemben. E kérdések vizsgálata már csak azért is fontos, mert a „...mezőgazdasági termelés intenziválódásának a vizsgált korszakban világsszerte elsődleges tényezője a termelés gépesítése és a termőterület minőségi színvonalának a talajjavítás, trágyázás és műtrágyázás útján történt jelentős emelése volt” (Gunst P. 1970, 412. o.).

A két világháború közötti időszakban a magyar mezőgazdaság kedvezőtlen rentabilitása a mezőgazdaság technikai fejlődésére súlyos gátló tényezőként hatott. A Dunántúl és az Alföld között a rentabilitásban, mint láttuk, viszonylag jelentős eltérés mutatkozott. A Dunántúl mezőgazdasága már a korszak kezdetén átlagosan fejlettebb, intenzívebb volt. *A korszakban kiéleződött értékesítési nehézségek a Dunántúl mezőgazdaságát éppen fejlettebb szintje, az export piacokhoz viszonyított előnyösebb fekvése, az egyes ágazatok szempontjából kedvezőbb természetföldrajzi adottságai mellett kevésbé súlyosan érintették. Sőt, egyes ágazatokban a mennyiségi növekedés, a fentebb említett okok következtében olyan mértékben eltért az Alföldétől, hogy ez jelentős minőségi és intenzitásbeli különbséget eredményezett.*

E két tájon a mezőgazdaság eltérő rentabilitása a mezőgazdaság technikai fejlődésének különböző növekedési ütemétette lehetővé. A termelés technikai fejlettségének fontos mutatója a talajerőmérleg. A talajerőmérleg egyik legfontosabb mutatószáma egy ország, vagy egy táj mezőgazdasága színvonalbeli értékelésének. A talajerőmérleg megmutatja, hogy adott évben, vagy egy-egy időszakban milyen mennyiségű és összetételű a talaj táp-

anyagtartalékainak a termelés során való felhasználása, valamint a visszapótlás aránya és összetétele. Tehát nemcsak a mezőgazdaság színvonalának jellemzője, hanem utal a mezőgazdaság struktúrájára is. Ez utóbbira a szerves trágyázás vizsgálatával kapunk példát. A Dunántúl nagyobb állatsűrűsége, különösen a szarvasmarha-állományé, mutatkozik meg a következő adatokban. 1935-ben a Dunántúlon a szántó 23,2%-ára, az Alföldön csak 20,3%-ára jutott szerves trágya. Ismerve a Dunántúl és az Alföld állatsűrűségét, feltételezhetjük, hogy az Alföld helyzete ebből a szempontból is kedvezőtlenebb volt, hiszen 1935-ben 100 kat. h. mezőgazdasági területre az Alföldön 25 számossal jutott, míg a Dunántúlon 36.

A két nagy táj birtokkategóriák szerinti összehasonlítása minden birtokkategóriában a Dunántúl jelentős fölényét mutatja. A műtrágyázás hazánkban már az első világháború előtt kezdett elterjedni. 1938-ig az 1 kat. h.-ra jutó műtrágya mennyiség lassan növekedett. A Dunántúl és az Alföld összehasonlítása adja meg tulajdonképpen a műtrágyázás valóságos helyzetét. Ezt mutatja a következő táblázat is.

6. TÁBLÁZAT
A műtrágyázott szántóföldek 1927-ben
(Fertilised plough-lands in 1927)

Gazdaság nagyság-csoportok	Dunántúl	Alföld	Észak-Magyarország	Magyarország összesen
20 kat. h. alatt	2,1	1,3	0,4	1,5
20 — 100 kat. h.	6,3	3,4	2,0	4,1
100 — 1000 kat. h.	21,6	9,1	12,8	13,7
1000 kat. h.-nál nagyobb	25,3	14,5	15,1	19,7
Összes gazdaság	10,5	5,2	5,4	7,2

Forrás: Gunst P. 1970, 418. o.

Mindenekelőtt szembevetendő, hogy a *Dunántúlon több mint kétszer annyi a műtrágyázott terület aránya, mint az Alföldön*. Ezúttal is jellemző, hogy az országos átlagot a Dunántúl és az Alföld egymástól szélsőségesen eltérő adatai adják.

A birtokkategóriánkénti megoszlás lényeges vonása, hogy a birtokkategóriák közül a legnagyobb a különbség a 101–1000 kat. h.-as kategória esetében mutatható ki. Az Alföldön még az 1000 kat. h.-on felüli birtokok műtrágya használata is kisebb fokú, mint a Dunántúlon a 100–1000 kat. h.-as birtoké.

A mezőgazdaságban a termelékenység növelésének fontos tényezője a gépesítés. Ez az időszak világméretben a mezőgazdaság gépesítésének fontos fordulópontja volt, csak egész más értelemben és más hangsúllyal. A század első évtizedei fordulópontot jelentettek abból a szempontból, hogy a mezőgazdaságban a gőzgépeket a benzinmotoros gépek kezdték felváltani. Mivel a korszakban a traktor szinte kizárólag a szántóterület

munkagépe volt, realisabb képet a traktorállomány és a szántó arányának összehasonlítása ad. Az összehasonlítás az Alföld határozott hátrányát mutatja. Az Alföld szántóterülete 1935-ben 49,9%-a volt az ország szántóterületének; a traktorállományból való részesedése ugyanebben az évben csak 45,17%. Míg a Dunántúl a szántóterületből 37,4%-kal részesedett, a traktorállományból 40,1%-kal. Tehát a valóságos kép 1935-ben a következő: *az Alföldön az egy traktorra eső szántó 15 589 kat. h. volt, a Dunántúlon pedig 13 156 kat. h.* (A Statisztikai Évkönyv adatai alapján saját számítás.)

Országos viszonylatban is szembeűnő, hogy a traktorállomány túlnyomó része a 100 kat. h. fölötti nagyüzemek kezén volt, országosan 49,6%-ban. Az Alföld traktorállományából belül a 100 kat. h. felüli üzemek az országosnál kisebb arányban részesedtek (48,3%) aránya kisebb volt az országosnál, 48,3%. A legszembeűnőbb adat a Dunántúllal való összehasonlításban az, hogy a traktorállományból az 100 kat. h.-on felüli birtokkategória az Alföldön jóval kisebb arányban részesedett, mint a Dunántúlon. (Az Alföldön 15,3%-kal, a Dunántúlon 24%-kal.) Az 50–500 kat. h.-as birtokkategória az, amelyiknél a legkisebb az Alföld hátránya. Az egy traktorra jutó szántó e birtokkategóriáknál az Alföldön 1935-ben 969,3 kat. h., a Dunántúlon 943,3 kat. h. volt.

Összegezve: a két világháború között már nem volt mód a termelés szokott módon való extenzív bővítésére. A 19. század után – amely az Alföld „legjobb” évszázadát jelentette – a mezőgazdaság fejlődésének feltételeit a trianoni határváltozások és annak következményei drasztikusan behatárolták. Az adatok a dunántúli „paraszi agrárfejlődés” erőteljesebb ütemét jelzik. A Dunántúlon a gazdagparaszi gazdaságokra erőteljesebb tökefelhalmozás volt jellemző, mint az alföldiekre. A két világháború között az Alföld mezőgazdaságának főbb sajátosságai – közvetlenül és közvetve – elsősorban a szántóföldi növénytermesztés aránytalan struktúrájából adódtak. Így például a gabonatermesztés túlzott aránya, a takarmánynövényeknél a szálatakarmány-termesztés alacsony szintje, az egyoldalú szemestakarmány-termesztés. Az állattenyésztés vonatkozásában az állatszámokban egyre szembeűnőbbé vált a Dunántúl fölénye az Alfölddel szemben, sőt ez egyre élesedő minőségi különbséggé alakult. Furcsa és egyúttal a korszak mezőgazdaságára jellemző, hogy a gyümölcskultúra fejlődése, amely nemcsak az Alföld, hanem az egész magyar mezőgazdaság legpozitívabb jelensége volt, jórészt a tanyákhoz kötődött.

Irodalom

- Antal Z. (1964) A magyar külkereskedelem gazdaságföldrajzi kérdései. *Földrajzi Közlemények*, 2. 113–127. o.
- Andorka R. (1970) A társadalmi mobilitás Magyarországon a felszabadulás előtt. *Statisztikai Szemle*, 10. 1020–1034. o.
- A mezőgazdasági válságból kivezető út. A Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara, Debrecen, 1933.
- A Tiszántúli mezőgazdasága. (Az 1934 tavaszán kiküldött Miniszterelnöki Szakbizottság számára rendezett debreceni gazdaértekezlet tükrében.) Debrecen, 1934.
- Asztalos I. – Sárfalvi B. (1960) *A Duna–Tisza köze mezőgazdasági földrajza*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Beluszky P. (1992) Az „Alföld-szindróma” eredete (vázlat). In: *Vég kiárúsítás I. Társadalomföldrajzi tanulmányok*. MTA RKK, Budapest. 39–60. o.
- Berend T. I. – Ránki Gy. (1966) *Magyarország gazdasága az első világháború után*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 39–59. o.
- Berend T. I. – Ránki Gy. (1970) *Közép-Kelet-Európa gazdasága a XIX–XX. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Berend T. I. – Ránki Gy. (1972) *A magyar gazdaság száz éve*. Kossuth Kiadó, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Berend T. I. – Szuhay M. (1973) *A tőkegazdaság története Magyarországon*. Kossuth Kiadó, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Bernát T. – Enyedi Gy. (1961) *A magyar mezőgazdaság termelési körzetei*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Bernát T. – Enyedi Gy. (1976) A mezőgazdaság területi fejlődésének fő jellemzői (1935–1962) 66. MTA FKI intézeti munka jelentése.
- Buday L. (1923) *Magyarország küzdelmes évei*. A szerző kiadása, Budapest.
- Éber E. (1934) Állattenyésztésünk megítélése. *Mezőgazdasági Közöny*, 1. 6–14. o.
- Éber E. (1961) *A magyar állattenyésztés fejlődése*. Közgazdasági Jogi Kiadó, Budapest.
- Elek L. (1966) A gyümölcsstermesztés alakulása Magyarországon 1895–1959. *Agrártörténeti Szemle*, 3. 272–302. o.
- Enyedi Gy. (1964) *A Délkelet-Alföld mezőgazdasági földrajza*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Enyedi Gy. (1965) *A mezőgazdaság földrajzi típusai Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Erdei F. (1934) *A makói parasztság társadalomrajza*. Csanádvármegyei Könyvtár, Makó.
- Erdei F. (1939) *Magyar város*. Athenaeum, Budapest.
- Erdei F. (1940) *Magyar falu*. Athenaeum, Budapest.
- Erdei F. (1957) *Futóhomok*. A Duna–Tisza köze. 2. kiad. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Erdei F. (1970) A belterjességi fogalom közgazdasági-agrárgazdasági értelmezése. *Etnográfia*, 2–4. 167–186. o.
- Faragó K. – Major J. (1971) A magyar iparfejlődés területi-települési vonatkozásai a II. világháborúig. *Építés – Építészettudomány V*. Budapest. 121–129. o.
- Farkasfalvy S. (1941) Mezőgazdasági iparunk 1939-ben. *Statisztikai Szemle*, 1. 16–28. o.
- Fazekas B. (1967) *Mezőgazdaságunk a felszabadulás után*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Feyér Pirooska (1970): *Szőlő- és borgazdaságunk történetének alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Für L. (1972) A filoxeravész hatása a homoki szőlőtermesztés fellendülésére. *Agrártörténeti Szemle*, 1–2. 108–111. o.
- Gesztelyi Nagy L. (1930): A hagyma tragédiája. *Köztelek*, 1930. márc. 22–28. o.
- Gyimesi S. (1968) A kapitalizmus és a parasztság. *Etnográfia*, 2. 149–162. o.
- Guothfalvy Dörner Z. (1941) Az ipari telephelyválasztás és az ésszerűség elve. *Magyar Statisztikai Szemle*, 6. 410–434. o.
- Gunst P. (1970) *A mezőgazdasági termelés története Magyarországon (1920–1938)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hoóz I. (1970) *Népességpolitika és népességfejlődés Magyarországon a két világháború között*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Incze M. (szerk.) (1955) *Az 1929–1933-as világgazdasági válság hatása Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ivánfy J. (1955) A mezőgazdasági kisüzem helyzete és pusztulása a kapitalista Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 12. 1499–1511. o.
- Kiss A. (1963) *A magyar mezőgazdaság 1895–1935 között a statisztikai adatfelvételek tükrében*. Budapest.
- Kiss A. – Manczel J. (1965) *A statisztika módszertana és alkalmazása a mezőgazdaságban*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Lettrich Edit (1965) *Urbanizálódás Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Magyari Z. – Reichenbach B. (1943) *A szántóföldi termelés és az állattenyésztés üzemi tájai Magyarországon*. Pátria ny., Budapest.
- Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935-ös évben. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 105. kötet. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Magyar mezőgazdaság árhelyzete az utolsó évszázadban (1867–1963). Statisztikai Időszaki Közlemények 73. Statisztikai Kiadó, Budapest, 1965.
- Magyar statisztikai évkönyv 1923–43 évi számai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Magyarország társadalmi és gazdasága 1867–1967. Központi Statisztikai Hivatal Budapest, 1967.
- Malcomes B. (1943) Magyarország mezőgazdasági politikájának alapvetése. Budapest.
- Márton Gy. (1927) A makói hagyma termesztése. Emberföldrajzi kép. *Föld és ember*, 7. 21–46. o.
- Matolcsy M. (1933) *A mezőgazdasági munkanélküliség Magyarországon*. Atheneum, Budapest.
- Matolcsy M. (1940) *A mezőgazdasági termékek árkérdése*. Atheneum, Budapest.
- Matolcsy M. – Varga I. (1936) *Magyarország nemzeti jövedeleme 1924/25 – 1934/35*. Atheneum, Budapest.
- Mezőgazdasági kamarák 10 éves munkássága. Pátria ny., Budapest.
- Mezőgazdaságunk üzemi eredményei az 1932–38 évben. Országos Magyar Gazdasági Egyesület, Budapest.
- Nádújfalvy J. (1941) Új munkabérhelyzet a magyar mezőgazdaságban. *Statisztikai Szemle*, 3–4. 188–206. o.
- Puskás J. (1960) A magyarországi mezőgazdaság tőkés fejlődésének vizsgálata az 1895. évi üzemsztisztika adatai alapján. *Történelmi Szemle*, 4. 446–478. o.
- Reichenbach B. – Czeider I. (1937) Makói, hódmezővásárhelyi és nagykovácsi gazdaságok jövedelmezőségi eredményei az 1935-ös évben. *Magyar Gazdák Szemléje*.
- Sarkadi Kesztyűs L. (1938) Tiszántúli kisgazdaságok jövedelmezőségi eredményei 1931–36 között. Debrecen.
- Sarkadi Kesztyűs L. (1941) Tiszántúli és északi dombosvidéki kisgazdaságok jövedelmezőségi eredményei 1931–39. években. *Statisztikai Szemle*, 7. 484–504. o.
- Sárfalvi B. (1955) A talajviszonyok szerepe a mezőgazdaság helyi sajátosságainak kialakulásában a Duna–Tisza közén. *Földrajzi Értesítő*, 2. 195–224. o.
- Sárfalvi B. (1965a) *A mezőgazdasági népesség csökkenése Magyarországon*. Akadémia Kiadó, Budapest
- Sárfalvi B. (1965b) A társadalmi-foglalkozási átrétegződés történelmi és földrajzi típusai Európában. – *Földrajzi Közlemények*, 1. 19–49. o.
- Szabó I. (1936) Kecskemét gyümölcstermesztése. – Kecskemét.
- Szabó M. (1937) A szőlőművelés termelési és értékesítési kérdése. *Magyar Gazdák Szemléje*.
- Szentmiklóssy L. (1936) A magyar agrárkérdéshez. *Gondolat*, 2.
- Sztancsik Gy. (1941) A szövetkezeti gazdatiszt helyzete statisztikai megvilágításban. *Magyar Gazdák Szemléje*, 11–12. 142–149. o.
- Szuhay M. (1962) *Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tátray I. (1936) A falu településviszonyainak rendezése. *Magyar Gazdák Szemléje*.
- Thirring L. (1931) Népgyarapodás és néptömrülés Magyarország mai területén. *Statisztikai Szemle*, 5. 454–474. o.
- Thirring L. (1941) Az 1941 évi népszámlálás előzetes eredményei. *Statisztikai Szemle*, 3–4. 155–187. o.
- Thirring L. (1963) Magyarország népessége 1869–1945 között. In: *Magyarország történeti demográfiaja*. (Szerk.: Kovacsics J.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

- Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara 1933. november 5-i ülésének jegyzőkönyve. Debrecen 1934. (Kézirat)
- Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara 1935-37. évi jelentése. Debrecen 1940. (Kézirat)
- Tímár L. (1987) A gazdaság térszerkezete és a városhálózat néhány sajátossága a két világháború közötti Magyarországon. MTA RKK, Pécs.
- Tímár L. (1993) *Vidéki városalakók*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Tóth T. (1988): *A magyar mezőgazdaság struktúrája az 1930-as években*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tóth T. (1988) *Ellentét vagy kölcsönösség? A magyar mezőgazdaság üzemi viszonyainak történeti háttere és problémái*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Varga I. (1960) A gazdasági jelenségek és a demográfia. *Demográfia*, 3.
- Veres P. (1933) *Alföld parasztsága*. Magyar Élet, Budapest.

THE AGRICULTURE OF THE GREAT HUNGARIAN PLAIN BETWEEN THE WORLD WARS

LAJOS TÍMÁR

The analysis of the era between the two world wars is essential not only for abstract historical reasons but also for the understanding of the development of Hungarian agriculture after 1945. The framework, the characteristic features of agriculture that are still the basis of agrarian development today, were formed during these two decades.

The main features of the agriculture of the Great Plain, directly and indirectly, derived from the disproportionate structure of field crops. Thus the exaggerated rate of crop growing, in the case of fodder plants, the low level of hay, the one-sided cereal fodder production.

The difficulties of the transportation obstructed the quick development of perishable commodities (fruits, vegetables). Of course the underdevelopment of the educational system also had its negative impact on the level of the agrarian production.

In the growing on vegetables, in addition to the growing areas for onion and red pepper, several special growing regions were formed within the Great Plain. As a productive region, the area between the Danube and the Tisza became really important, where the growing of vegetables and fruit production developed considerably. The significant vegetable production of this region developed mainly due to social-economic, and partly to natural factors. The huge market of the capital was the most important key to development, but the possibilities of selling the products abroad were favourable in the second half of the 1930s for the whole agricultural sector. Among domestic prices, the rise of the prices of fruits and vegetables is apparent by 1938. Among the favourable natural geographical factors we have to emphasise, the fact that the sandy soils of the

region, that quickly warm up to higher temperature, make the area especially suitable for growing early vegetables and fruits. An outstanding growing area is that of Nagykőrös.

In the case of almost all branches of animal breeding the livestock development in the Great Plain often shows an opposite tendency to Transdanubia, or its rate of growth is different.

The difficulties of selling, that reached their climax in this period, had a less serious impact on the agriculture of Transdanubia due to its more favourable physical geographical situation for the various sectors, higher level of development, and its closeness to the export markets. In fact, the quantitative growth in some sectors, owing to the above-mentioned circumstances, differed from that of the Great Plain so much that this led to significant qualitative intensity differences.

The different rentability of the agriculture in these two areas enabled the technical development of the agriculture at different paces.

It is strange and, at the same time, characteristic of the agriculture of the era, that the development of the vegetable growing and fruit culture, which was the most positive phenomenon, not only of the Great Plain, but also of the whole of Hungarian agriculture, is mainly linked to the scattered farms.

Translated by Zoltán Raffay

